ոչ թէ միայն լուսաւորչական հայերը և բողոքականները, այլ և մահմետականները ու հեթանոսներն անգամ պարտ են զգուշանալ: Բայց եթէ արդարադատութիւնը անմեղ յայտնի Ամիրխանեանցին, այն ժամանակ ազգը իրաւունք ունի դասել կեղծ նամակ յօրինողին եղբայրասպան Կայէնների և մատնիչ Վասակների շարքում:

Ե. Փիրղուլադեանց

ՆԱՄԱԿ ԿԱՐՍԻՑ

12 Նոյեմբերի

Ես վաղուց է ցանկանում էի հետևել իմ մեծ եղբօր, ձեր Ալէքսանդրապօլի թղթակցի, Պետրոս Ինէպուրեանի օրինակին և թղթակցել ձեր լրագրին: Ահա այս առաջին անգամ լինելով Կարս, գրեցի այս երկտող նամակս:

Եթէ մի ակնարկ ձգենք Կարսի մեր հայ-կաթօլիկների դրութեան վրա և համեմատենք նրանց Ալէքսանդրապօլի կամ Ախալցխայի հայ-կաթօլիկների հետ, անշուշտ կարող ենք հասկանալ որ թէև Կարսի հայ-կաթօլիկները ունեն եկեղեցի, ունեն ուսումնարան, բայց շատ շատ յետ են մնացել միւս քաղաքների հայ-կաթօլիկներից, որովհետև Կարսի մեր դաւանակիցները չափազանց մոլեռանդ և կրօնամոլ են: Նրանք յարաբերութիւն չունեն իրանց համարեա եղբայրների հետ և սաստիկ ատելութիւն է տիրում նրանց սրտերին դէպի իրանց այլակրօն եղբայրները:

Նրանք, ինչպէս յայտնի է, գաղթականներ են մեծ մասամբ Արզրումից: Հաւանական է, որ այդ ատելութիւնը այնտեղ եղած ժամանակէն սկսած է և մինչև այժմ տիրում է այդ ամբոխի սրտին:

Ամիս սկզբներում լինելով Կարս, ես բաղդ եմ ունեցել մի երկու անգամ պատահել մեր հայ-կաթօլիկների եկեղեցում, որ շինված է քաղաքիս հիւսիսային կողմում, բաւական փայլուն և յարմար ձևով. դրսից թէև գեղեցիկ չէ երևում, բայց ներսից բաւական շքեղ է, յատակը ծածկված է փայտով, որի վրա սփռված են զանազան կարպետներ, որոնց վրա փափուկ նստում են մեր կրօնասէր հայ-կաթօլիկները: Թէ՛ արք և թէ կանայք այստեղ նստում են գլուխները ծածկված, միայն մի քանի երիտասարդներ գլխաբաց են:

Ներս մտածիս պէս բոլորն էլ համարեա խորը կերպով նայում են իմ երեսին, կարծես թէ պատրաստ են հարցնել ինձ թէ ինչի՞ ես եկել, բայց չեն վստահանում:

Եթէ Կարսի կաթօլիկները մոլեռանդ են, պէտք է խոստովանել որ մեղաւորութիւնը նրանց չէ, այլ կը վերաբերվի մեր հայր-սուրբերին, որոնք փոխանակ հասկացնելու միամիտ ժողովրդին կրօնի և ազգութեան տարբերութիւնը, փոխանակ սերմանելու նրանց սրտերում եղբայրսիրութեան հոգին, աւելի և աւելի գրգռում են նրանց մոլեռանդութիւնը և ատելութիւնը դէպի մեր այլադաւան թէև համարեա եղբայրները: Նրանք, այսինքն քահանաները կրկնում են հայ-կաթօլիկ ժողովրդին թէ լաւ է վրացի լինել, քան թէ հայ:

Մենք երբէք տեսած ու լսած չենք, որ հայ-կաթօլիկ կղերը քարոզէր իր ժողովրդին թէ կրօնը այլ է, ազգութիւն այլ, թէ մենք չը պէտք է միմեանց ատենք, բայց, ընդհակառակն պէտք է միմեանց սիրենք, քանի որ մի ազգային մարմնի անդամներ ենք, մի տան հարազատ զաւակներ: Եթէ կաթօլիկ կղերը եկեղեցու բեմը կանգնած քարոզէր ժողովրդին այդ տեսակ սիրալիր խօսքերով, ես համոզված եմ, որ ժողովուրդը այդ աստիճան չէր առանձնանայ իրան համարեա եղբայրներից: Ընդհակառակն մեր հայ-կաթօլիկ կղերը քարոզում է ատելութիւն, նախանձ և եղբայրատեցութիւն և հազար ու մի այդ տեսակ զարշելի մոլեռանդ խօսքեր…. Եթէ մեզանից մէկը պատահմամբ գնացած լինի լուսաւորչական եկեղեցին, նա պէտք է քառասուն օր ապաշխարի, որպէս զի թողութիւն գտնի: Քանի որ լուսաւորչական եկեղեցին նզոված կը համարվի, ոչ թէ միայն եկեղեցի երթալը մեզ արգելում է մեր կղերը, այլ և եկեղեցու դըռնէն ներս նայելն անգամ մեղք կը համարվի:

Այս նրանց, որոնք սուրբ-հայրերի պատկառելի անունն են կրում և նրանց տեղն են նստել, իբր ժողովուրդը հովվելու և ժողովրդի ցաւերը բժշկելու նպատակով, բայց փոխանակ ժողովուրդը լուսաւորելու, խաւարեցնում են միամիտ ամբոխը և Յիսուսի անունով, որ սիրոյ Աստուածն է, ատելութիւն և կատաղի երկպառակութիւն են քարոզում եղբայրների մէջ: Հարց առաջարկենք նրանց թէ նրանց սուրբ կրօնը ի՞նչ է քարոզում՝ սէր թէ նախանձ, եղբայրասիրութիւն, թէ ատելութիւն,—և թող պատասխանեն արդեօք իրանց վարմունքով յանցանք չեն գործում Յիսուսի դէմ, որի ներկայացուցիչ են կամենում լինել, բայց սիրոյ տեղ անհաշտ ատելութիւն են տարածում իրանց չորս կողմը:

Բայց գիտենք այն էլ, որ շատ չի անցնի և լուսաւոր դարին այժմեան խաւարը դիմանալ անկարող կը լինի, քահանաների գործողութիւնների վրա քաշած վարագոյրը կը պատռվի և ամեն ոք կը տեսնի լոյսի ճառագայթները: Իսկ ապագայի սերունդը այժմեան հոգևորականների մահարձանների վրա կը գրէ՝ փոխանակ ուսուցիչներ քրիստոնէական եկեղեցու, կործանիչներ քրիստոնէական եկեղեցու անունը:

Ժողովուրդը այնքան ստորադրած է բարոյապէս, այնքան զուրկ է սեփական ինքնիշխանութիւնից ամեն բանում, այն աստիճան իր սեփական կամքը կորցրել է, որ եթէ նրան հարցնես այս կամ այն բանը,—նա քեզ կը պատասխանի՝ ,,Սպասիր, վարդապետին հարցնեմ, եթէ թոյլ տուեց, յետոյ քեզ պատասխան կը տամ:‘‘

Ահա ինչ տեղն են հասցրել վարդապետները խեղճ ժողովրդին:

Պօղոս Ինէպուրեան

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Օրդուբադ 12 Նոյեմբերի

Ձեր «Մշակ» լրագրի 174 համարում մի յօդուած կարդացի, որ գրված էր Գանձակից Գէորգ Գ. Շահնազարեանց ստորագրութեամբ: Ես թէև անծանօթ եմ Որամեան դպրոցի աշակերտների հետ, այնու ամենայնիւ կասեմ, որ յօդուածը լի էր գրպարտութիւններով դէպի Մ. Ք. Փափազեանցը: Աններելի է բարդել անվայել ածականներ այնպիսի տաղանդաւոր և անձնուէր քահանայի վրա, որի նմանների թիւը տարաբաղդաբար շատ քիչ է մեզանում: Փափազեանց հայրիկն հանրածանօթ է շատերին իր բարոյական մեծ յատկութիւններով:

Համարձակվում եմ պատասխանել պ. Շահնազարեանցին, որ Փափազեանց այն նախատինք կրող հոգևորականների կարգին չէ պատկանում, ամօթ է անձնական դժգոհութիւնը ազգավնաս կրքերի գործիք շինել: Երանի թէ Փափազեանցների պէս հարկաւոր պաշտօնատար քահանաներ լինէին մեր գաւառական քաղաքներում, ուր տակաւին զուրկ ենք նրանցից: Մեր «Մեղու Հայաստանի» լրագրի խմբագիրը լաւ մօդա է գցել մեր հասարակութեան մէջ. նրա շնորհով և նրա օրինակին հետևելով անդէտը գիտունին այժմ տգէտ է անուանում:

Յ. Յովհաննէսեանց

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

,,ԳՕԼՕՍ‘‘ ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Կ. Պօլսից «Գօլօս» լրագրին գրում են հետևեալը հոկտեմբերի 14-ից: Թիւրքաց դիպլոմատիան հետզհետէ զիջումներ է անում, մի և նոյն ժամանակ աշխատելով որքան կարելի է շատ դժուարութիւններ պատճառել պետութիւններին: Բայց Եւրօպայի հաստատամտութիւնը ոչնչացրեց Կ. Պօլսի քաղաքագէտների բոլոր հաշիւները և Չերնօգօրիայի որդիները բարոյապէս յաղթող են հանդիսանում և շուտով կը մտնեն Դուլցինիօ:

Սայիդ-փաշա բոլոր միջոցները գործ դրեց, որպէս զի կարողանայ շներ կռիւ ծագեցնել չերնօգօրցիների և ալբանցիների մէջ, բայց նա չը կարողացաւ իր նպատակին հասնել, որովհետև «փոքր» իշխանի կառավարութիւնը քաղաքականապէս այնքան հասունացած էր, որ չերնօգօրցիների քաջութիւնը և եռանդը կարողացաւ զսպել և զոհել նրանց քաղաքական հաշիւներին և խոհեմութեանը: Սայիդ-փաշայի համար անսպասելի էր այդպիսի խոհեմութիւնը գիւխ-իշխանից (գիժ-իշխանից) և այդ պատճառով գլուխը շարժելով հրամայեց Ռիզա-փաշային ձեռքերը լուանալ և այլ ևս գործի մէջ չը խառնվել: Շատ հետաքրքիր է այն հանգամանքը, որ երբ Ռիզա-փաշա յայտնեց իր չէզոքութիւնը, ալբանցիները այլ ևս այնպիսի «կատաղի հայրենասէրներ» չէին, ինչպէս նրանց նկարագրում էին թիւրքաց շըրջաբերականները:

Նկատելով, որ Կ. Պօլսի «խունկիարը» այլ ևս առաջվայ նման աներկիւղ չէ վարվում միացեալ նաւատորմի հետ, ալբանցիները «կատաղի հայրենասէրներից» անտարբեր քաղաքացիներ դարձան և ալբանական առաջնորդներից մի քանիսը շտապեցին յայտնել իրանց զինակիցներին, որ նրանք Դուլցինիօի բանակից ուղևորվեն իրանց խաղաղ բնակարանները: Եւ ճշմարիտ առանց թիւրքաց կառավարութեան դրդման ո՞րտեղից կարող էր երևալ «ազգասիրական ձգտումներ» մի ժողովրդի մէջ, որի կոչումը դարերի ընթացքում այնքան է եղել, որ ծառայել է իբրև վարձկան զօրք Բալկանեան թերակղզու վրա եղած զանազան պատերազմների ժամանակ: Ո՞րտեղից կարող է ունենալ քաղաքական և քաղաքային արժանաւորութիւններ մի ժողովուրդ, որի լեզուն, դեռ իր սեփական այբենարանը չունենալով, այնքան հասունացած չէ, որ կարողանայ յայտնել ամենատարրական մտքեր: Վերջապէս մի ժողովուրդ, որի կրօնական ներկայացուցիչները միմեանց հակառակ տարրերին են պատկանում, ինչպէս թիւրքաց մուլլան, ուղղափառ քահանան և կաթօլիկ վարդապետը, մի՞թէ կարող է համերաշխ ձգտումներ ունենալ, կամ հասկանալ ընդհանուրի շահերը, եթէ արտաքուստ դրդված չը լինի: Ուրեմն կասկած չը կայ, որ «ալբանական բոլոր այդ անկարգութիւնները և շարժումները» պատրաստված էին Ստամբուլի կառավարիչների ձեռքով, որոնք նահանգապետների և գլխաւոր նահանգապետների անուններ են կրում:

Դուլցինիօի նահանգը ստանալուց յետոյ կը տեսնէք, թէ չերնօգօրիական իշխանը ինչպիսի հաւատարիմ հպատակներ կունենայ այդ նոր նահանգի մէջ: Ուրեմն ո՞րքան միամիտ էր մինչև այժմ Եւրօպան, որ փաստերը ընդունում էր այնպէս, ինչպէս նրանց նկարագրում էր թիւրքաց կառավարութիւնը:

Նոյնպիսի քաղաքական կատակներ և խաբեբայութիւններ են թիւրքաց կառավարութեան յայտնութիւնները, իբր թէ „քիւրդերը կատաղած են և մտադիր են զէնքը ձեռքին բողոքել Եւրօպայի միջամտութեան դէմ իրանց երկրի նախնական կարգերը և կանօնները փոփոխելու համար:“ Այդ բոլորը 'ի հարկէ հայերին է վերաբերում և ոչ թէ քիւրդերին, որոնք օտար ընտանիք են մտել և այնտեղ իրանց տանտէրեր են համարում: Բայց „քիւրդաց բողոքի“ նշանակութիւնը մեկնելու համար մի քանի խօսք կասենք:

Դեռ հանգուցեալ սուլթան Աբդուլ-Ազիզի ժամանակ երկրի բարօրութեան համար վտանգաւոր համարված քիւրդ գլխաւոր ցեղերը գլխատված ենիչարների վիճակին էին դատապարտված, եթէ մշտական բնակութիւն չը հաստատէին կառավարութենից նշանակված տեղերի վրա: Այդ դարևոր հովիւները հէնց որ տեղեկութիւն ստացան սուլթանի ֆիրմանի մասին, որ սպառնում էր նրանց ազատ թափառականութեանը սարերի մէջ և աւազակութեանը դաշտերի մէջ, շուտով հաւաքեցին իրանց վրանները և երկու շաբաթվայ ընթացքում լեռնային Հայաստանից Պարսկաստան անցան: Այդպիսով թիւրքաց կառավարութիւնը համոզվեցաւ, որ քիւրդերին չէ կարելի մշտական ժողովուրդ և սուլթանի հարկատու դարձնել, և այն ժամանակից ձեռք վերցրեց այդ անպիտան արարածներից:

Յանկարծ Ռուսաստանը հարց է բարձրացնում հայերի վիճակը քիւրդերից և չերքէզներից ապահովելու մասին: Ի՞նչպէս կարելի է լուծել այդ հարցը, եթէ ոչ հրամայելով քիւրդերին մշտական բնակութիւն հաստատել հայերի մօտ և պատասխանատու լինել իրանց արարքների համար, կամ հակառակ դէպքում երկրից բոլորովին հեռանալ: Հայերը այդ երկու դէպքերումն էլ կիշխէին իրանց հայրենի երկրի մէջ, որովհետև մշտական քիւրդը մի տաստարվայ ընթացքում կը կորցնի իր ցեղական յատկանիշները՝ լեզուն և կրօնը և կը միանայ կուլտուրական իր հարևանի հետ, իսկ դրանից յետոյ Հայաստանը բոլորովին կը դուրս գար թիւրքաց իշխանութեան տակից և հիմնայատակ կանուէր թիւրքաց տիրապետութիւնը Փոքր-Ասիայի մէջ:

Այդպիսի հետևանքին չը հասնելու համար, թիւրքաց կառավարութիւնը Աբեդդին-փաշայի բերանով հրամայեց Հայաստանի նահանգապետներին բռնել պատահած քիւրդ առաջնորդներին և պահապան զօրքերի հետ նրանց Կ. Պօլիս ուղարկել: Զանազան խաբեբայութիւններով բռնված խեղճ վայրենիները համոզված էին, որ Կ. Պօլիս հասնելուն պէս նրանց կամ կախաղան կը բարձրացնեն, կամ ոտքերը կապած ծովը կը նետեն: Բայց որքան մեծ էր վայրենիների զարմանքը, երբ նրանք արժանացան սուլթանի տեսութեանը և բնակվեցան արքունական ամենալաւ բնակարանների մէջ: Անուամենայնիւ, այդ բոլորը նենգութիւն համարելով իրանց անսպասելի կերպով գլխատելու համար, քիւրդերից մի քանիսը հէնց որ դուրս եկան քաղաքը, հագուստները փոխած փախան Հայաստանի լեռները:

Աբեդդին-փաշա մնացած ողորմելի վայրենի հովիւներին հրաւիրեց իր պալատը և